

Перехідна система тим і відрізняється від стабільної економіки, що тут відбувається процес «зняття», відходу в минуле одних соціально-економічних відносин та зародження інших. Відповідно, вона характеризується тим, що економічна детермінація тимчасово начебто «зависає», і суспільне життя, в тому числі й економічне життя перехідних суспільств, опиняється, майже не у вирішальній мірі, детерміноване політичними та соціокультурними факторами. Багато в чому саме ця сфера перехідної економіки визначає напрямок майбутнього економічного розвитку: до «дикого капіталізму» (в його різноманітних формах) або до змішаної економіки з домінуванням суспільної власності та соціальних регуляторів, тобто «економіки для людини».

ЛІТЕРАТУРА

1. *Геєць В.* Соціогуманітарні складові перспектив переходу до соціально орієнтованої економіки в Україні // *Економіка України*. — 2000. — № 1. — С. 4—11.
2. *Дерябина М.* Институциональные аспекты постсоциалистического переходного периода // *Вопросы экономики*. — 2001. — №2. — С.108—124.
3. *Пахомов Ю. Н., Крымский С. Б., Павленко Ю. В.* Пути и перепутья современной цивилизации. — К.: Международный деловой центр, 1998. — 432 с.
4. Трансформація моделі економіки України (ідеологія, протиріччя, перспективи). Інститут економічного прогнозування; за ред. академіка НАН України В. М. Гейця. — К.: Логос, 1999. — 500 с.

А. С. МУЗИЧЕНКО, д-р екон. наук

СТРУКТУРНО-ІНВЕСТИЦІЙНА ПОЛІТИКА ДЕРЖАВИ

Для економіки України проблема структурно-інвестиційних перетворень залишається однією з найгостріших. Зволікання з проведенням реформ, нестабільність валют, деяка поспішність у приватизації, надмірне оподаткування, бюрократична система управління, корупція і висока злочинність створили негативний імідж України, що значною мірою перешкоджає залученню в економіку не тільки іноземного, а навіть і вітчизняного капіталу. Темпи падіння капітальних вкладень перевищують темпи падіння ВВП майже у два рази.

Внаслідок загального спаду виробництва, розбалансованості фінансово-кредитної системи, відсутності власних коштів у замовників, обмеження державних капітальних вкладень відбулося зменшення фізичних обсягів капітальних вкладень та загострення ситуації в інвестиційній сфері.

Криза в інвестиційній діяльності проявляється у значному скороченні капітального будівництва. Продовжується подальший спад інвестицій об'єктів виробничого і невиробничого призначення.

Структурно-інвестиційна політика провадиться державою як безпосередньо шляхом розробки і фінансування інвестиційних програм різного рівня, так і опосередковано — за допомогою важелів непрямого регулювання інвестиційної діяльності і, в першу чергу, в недержавному секторі економіки. Останнє особливо важливо, тому що пріоритети використання недержавних коштів для реалізації значної частини державних перетворень хоча і диктуються загальноекономічною ситуацією, але коригуються ринковою кон'юнктурою і тому дуже часто не збігаються із загальнонаціональними інтересами, а централізованих державних коштів явно недостатньо для фінансування масштабної структурної перебудови.

Можна виділити групи факторів, які визначають несприятливий інвестиційний клімат в Україні.

На *макрорівні* — це довгострокова інфляція, що прямо впливає на зростання вартості будівництва і стримує інвестиційну активність. На спад інвестиційної активності впливає зменшення сукупного попиту, що породжує невизначеність в оцінках ринкових перспектив. Відповідно це знаходить відображення в непривабливості застосування капіталу в сфері матеріального виробництва. Крім того, один із негативних факторів, що впливає на спад інвестиційної діяльності на макрорівні, — це незадовільне фінансування державних інвестиційних програм та нерозвинений фондовий ринок, зниження платоспроможного попиту.

На *мікрорівні* на спад інвестиційної діяльності додатково діють інші негативні фактори. Так, на багатьох підприємствах виявляється невміння працювати на ринок, низька якість оцінок потенційного попиту, нестача відповідної інформації та реклами.

В Україні стан справ в інвестиційній сфері залишається складним, що є наслідком загострення кризових явищ в економіці, зниження господарської активності переважної більшості об'єктів господарювання. В економіці продовжують діяти негативні фактори, які істотно впливають на зниження ефективності капітальних вкладень.

Одним із головних дестабілізуючих факторів в інвестиційній сфері є прогресуюче зростання вартості капітального будівництва. Істотно впливає на інвестиційну активність і такий негативний фактор, як значний рівень процентних ставок за користування кредитами, що робить не вигідними довгострокові інвестиційні кредити. Крім того, в економіці діють і інші негативні фактори (бюджетний дефіцит, незначний рівень приватизації, високий обсяг неплатежів), від яких залежить інвестиційна активність у країні.

Період пристосування до нової ситуації на ринку капіталу подолали лише ті підприємства та галузі народного господарства, які випускають технологічно просту продукцію. В той же час продовження виробництва технологічно складних виробів вимагає комплексної модернізації підприємств. А більша частина підприємств поки що не може накопичувати власні кошти для розширення чи модернізації виробництва або одержувати довгострокові кредити від комерційних банків. На згортання інвестиційної активності впливає жорстка фіскальна політика.

У 2000 р. інвестиції в основний капітал становили 13 995,5 млн грн. Дещо зросла частка обсягів капітальних вкладень, спрямованих на розвиток виробничого призначення (74,0% в 2000 р. проти 72,0% в 1999 р.) [1, с. 198].

Слід зазначити, що галузева структура капітальних вкладень є недосконалою. Зовсім недостатньо розвиваються такі галузі матеріального виробництва, як сільське, лісове та рибне господарства, будівництво, геологія.

На недостатній розвиток галузей невиробничого призначення необхідно звернути особливу увагу. Це стосується, насамперед, охорони здоров'я, фізкультури та соціального забезпечення, освіти, культури і мистецтва, а також науки.

Зниження обсягів капітальних вкладень на будівництво об'єктів невиробничого призначення призвело до зменшення введення цих об'єктів в експлуатацію.

В Україні триває і така негативна тенденція, коли визначені стратегією ринкових реформ пріоритети не підкріплюються конкретними джерелами інвестування. Недостатньо здійснюється стимулювання інвестиційної діяльності за рахунок залучення нетрадиційних джерел фінансування (кредити комерційних банків, ресурсів страхових компаній та інших фондів). На місцях галузевими міністерствами і замовниками не приділяється належної уваги ефективності використання капітальних вкладень.

Потребує уваги особливість зміни структури джерел фінансування капітальних вкладень. Через дефіцит бюджету обсяги інвестицій, визначені відповідними видатками зведеного Державного бюджету у 1997—2000 рр. порівняно з 1990—1996 рр. були значно скорочені. Тому питома вага централізованих капітальних вкладень в 2000 р. склала 9 %. загального обсягу вкладень проти 15,2%. у 1996 р. (табл.1) [1, с. 197].

Таблиця 1

**СТРУКТУРА КАПІТАЛЬНИХ ВКЛАДЕНЬ ЗА ДЖЕРЕЛАМИ ФІНАНСУВАННЯ
ЗА 1990—2000 рр. (%)**

Роки	Усього	У тому числі:	
		державні капітальні вкладення	власні кошти та інші джерела фінансування
1990	100,0	27,0	73,0
1991	100,0	26,0	74,0
1992	100,0	28,0	72,0
1993	100,0	22,0	78,0
1994	100,0	23,0	77,0
1995	100,0	25,0	75,0
1996	100,0	15,2	84,8
1997	100,0	8,0	92,0
1998	100,0	7,0	93,0
1999	100,0	8,0	92,0
2000	100,0	9,0	91,0

Основними джерелами фінансування капітальних вкладень є власні кошти підприємств та інші джерела фінансування. Розвиток більшості галузей промисловості, інших галузей матеріального виробництва та окремих невиробничих сфер з 1997 р. здійснювався за рахунок власних коштів підприємств та організацій (близько 70 % загального обсягу капітальних вкладень). Крім того, суб'єктами господарювання залучалися значні кошти з інших джерел фінансування (понад 20 % загального обсягу капітальних вкладень) [1, с.197].

Складність ситуації в інвестиційній сфері через недостатність внутрішніх коштів стримує проведення намічених соціально-економічних заходів, тому вирішення завдань стабілізації економіки на цьому етапі, насамперед у здійсненні її структурної перебудови, потребує залучення іноземних інвестицій.

За умов хиткого і непевного грошово-кредитного середовища відбувається дуже повільне зниження ставок процентів і незначне зрушення в бік кредитування промисловості. Інфляція створює середовище, не вигідне для кредитування виробництва. Перш ніж брати кредити, слід дати господарствам можливість мати власні кошти (на поточну діяльність, відновлення і розвиток виробництва). Необхідно створити середовище, в якому кредитування промисловості стане більш прибутковим і вигідним, аніж будь-якої іншої сфери. Комерційним банкам слід стати селекціонерами проектів розвитку виробництва. Платню за довгострокові кредити необхідно встановити на рівні 10 процентів.

Наявність інвестиційних ресурсів, тобто можливості інвестування капітальних вкладень, залежать від зміни обсягу джерел фінансування. Тому джерела фінансування капітальних вкладень виступають як фактори, що впливають на зростання економіки України.

У прогнозованому періоді в Україні на перше місце виходить необхідність збільшення обсягів власних інвестиційних ресурсів суб'єктів господарювання. Це впливає з того, що обсяги капітальних вкладень з Державного та місцевих бюджетів значно скорочуються. Отже, головним джерелом інвестування економіки України будуть власні фінансові ресурси підприємств. Можливості їх зростання залежать, перш за все, від податкової системи та амортизаційної політики.

Податкова система повинна бути спрямована на послаблення податкового тиску. Причому необхідно виходити з того положення, що економічні умови вимагають не механічного скорочення податків, а такої зміни механізму оподаткування, яка б ув'язувала пільги з реальним збільшенням обсягів виробництва та інвестицій.

Це положення є головним припущенням для зростання інвестицій за рахунок власних коштів підприємств у перспективі. З 1 липня 1997 р. почали діяти Закон України «Про оподаткування прибутку підприємств» та Закон України «Про податок на додану вартість», згідно з якими всі операції стали оподатковуватись за ставкою 20% проти 28% до прийняття цього Закону [2, 3, 4].

Прийняття цих Законів України дозволило підприємствам дещо активізувати свою виробничу та інвестиційну діяльність. На першому етапі періоду (1997—1998 рр.) у більшості підприємств збільшились фінансові ресурси, які почали використовуватись на покриття заборгованості та оздоровлення фінансового стану. На другому етапі (з другої половини 1998 р.) розпочалось пожвавлення в інвестуванні основних фондів підприємств, в 1999 р. призупинено падіння фізичного обсягу капітальних вкладень по відношенню до попереднього 1998 р., а в 2000 р. відбулося зростання на 14,4% фізичного обсягу капітальних вкладень по відношенню до попереднього року [1, с. 31].

Аналіз сучасного стану промисловості і варіантів її розвитку приводить до висновку: зберегти сьогодні всі раніше створені виробництва, а можливо і цілі галузі, скоріше всього вже не вдасться. Здійснення таких спроб призведе лише до розпорошення вкрай обмежених ресурсів. Тому єдино реальним варіантом політики заохочення економічного зростання є стратегія непропорційного зростання. Її основа — використання існуючих вкрай обмежених ресурсів для селективної підтримки розвитку лише тих галузей і фірм, що мають найбільші шанси завоювати й тривало утримувати ринки збуту в країні та за кордоном. Це дозволить створити умови для економічного зростання в майбутньому, запобігти зростанню безробіття, зберегти технологічну культуру і кваліфіковані кадри.

Центральним завданням промислової політики повинна стати підтримка тих виробництв, які поки що не вичерпали свого потенціалу розвитку і намагаються стати головними з випуску високоякісної вітчизняної продукції, спроможної зайняти стійке місце на внутрішньому і світовому ринках. У зв'язку з цим суть промислової політики — це комплекс заходів, що забезпечують підвищення конкурентоспроможності вітчизняних підприємств, тобто створення їм конкурентних привілеїв перед фірмами інших країн. При цьому в довгостроковій перспективі доцільно скерувати зусилля на розвиток конкурентних привілеїв високого порядку — унікальної продукції і технології, висококваліфікованих фахівців, відомих торговельних марок продукції, високої репутації фірм, для чого у вітчизняній промисловості є певні передумови. Робити ставку на дешевизну виробничих ресурсів, що знаходяться на межі свого вичерпання через швидке зростання цін, що є основою конкурентних переваг української промисловості, в даний час неправомірно.

Тому пропонуються такі шляхи вдосконалення промислової політики:

- підтримка високотехнологічних виробництв, орієнтованих на внутрішній ринок. При цьому випуск даної продукції повинен бути пов'язаний з розвитком стабільного ринку збуту;

- підтримка високотехнологічних виробництв, орієнтованих на зовнішній ринок;

- підтримка в необхідних розмірах сировинних виробництв, орієнтованих на внутрішній і зовнішній ринки;

- виробництво споживчих товарів для внутрішнього або зовнішнього ринків;

- виробництво продукції виробничо-технічного призначення на основі технологій третього або четвертого технологічних укладів для внутрішнього чи зовнішнього ринків.

Як метод реалізації промислової політики пропонується управління інвестиціями у пріоритетних секторах економіки без надлишково «вольових засобів» адміністрування, щоб підприємцям і інвесторам створювалися реальні умови, а не накладалися жорсткі обмеження.

Реалізація нової промислової політики, що характеризується значним ускладненням технічного рівня виробництва, посиленням взаємозалежності різних галузей, вимагає величезних інвестицій в усі галузі народного господарства. У цьому зв'язку з особливою гостротою постають питання оптимальних інвестиційних рішень, які вимагають корінної перебудови структурно-інвестиційної політики. Необхідність удосконалення інвестиційної політики пояснюється насамперед тим, що через інвестиції здійснюється відтворення основних фондів, від яких в кінцевому результаті залежить збільшення обсягів продукції і підвищення ступеня задоволення потреб населення. Будучи матеріальною базою реалізації структурної політики, інвестиційна політика через відтворювальну, галузеву і технологічну структури інвестицій впливає на стан і динаміку виробництва.

Відомо, що темпи економічного розвитку визначаються двома найважливішими чинниками: темпами зростання капітальних вкладень, за допомогою яких здійснюється впровадження у виробництво досягнень науки і техніки і робиться переоснащення виробництва, і активізацією людського фактора.

Ще з другої половини 70-х років у результаті вичерпання екстенсивних чинників економічного зростання, розвиток економіки України став уповільнюватися. Характерною рисою того періоду стало падіння інвестиційної діяльності та зменшення темпів зро-

стання капітальних вкладень. Це не забарилося позначитися на темпах економічного зростання (звичайно, поряд з іншими чинниками). Досить істотне зниження питомої ваги накопичень у використуваному національному доході у ті роки можна пояснити також швидким зростанням амортизаційних відрахувань на реновацію за низьких коефіцієнтів вибуття фондів, у результаті чого обсяги амортизаційних відрахувань перекривали не тільки вартість фондів, що вибували, але і частину їхнього приросту.

У той час з'явилась думка про можливість здійснення інвестиційної політики, орієнтованої на стабілізацію капітальних вкладень. Зовні ця проблема приваблива — за тих самих капітальних вкладень забезпечувати необхідне зростання виробництва. Однак у майбутньому така політика призводитиме економіку до жалюгідного стану. Так, наприклад, в Україні вже у 90-х роках не було проведено технічного переозброєння галузей, зношуваність основних фондів перевищила 50%, різко збільшилися витрати на капітальні ремонти.

Тісний взаємозв'язок між темпами зростання інвестицій і валового внутрішнього продукту показує, що поряд з інтенсифікацією використання капітальних вкладень необхідно різко збільшувати темпи зростання капітальних вкладень із тим, щоб істотно прискорити процес відновлення основних фондів.

Потрібно зазначити, що вже тривалий час розподіл валового внутрішнього продукту характеризується поступовим підвищенням частки фонду споживання. Ця тенденція була б позитивною, якби частка нагромадження була достатньою. Однак у нинішніх умовах дана тенденція вимагає більш ретельного втручання, тому що структурні зрушення, спрямовані на прискорення реконструкції і технічного переозброєння виробництва, все одно зажадають збільшення частки нагромадження валового внутрішнього продукту. Таке співвідношення в розподілі національного продукту можна вважати закономірним і економічно виправданим, оскільки зростаючий обсяг фонду нагромадження забезпечить умови для прискорення економічного зростання і всебічної інтенсифікації виробництва, а також послужить базою для розвитку галузей, що виготовляють предмети споживання і надають послуги населенню.

При роботі підприємств в ринковому середовищі особливого значення набуває вибір напрямків вкладання коштів — на виробництво нових основних фондів чи на модернізацію існуючих, або планування *відтворювальної структури капітальних вкладень*. Ця структура обумовлюється, з одного боку, рівнем накопичено-

го економічного потенціалу і ресурсними можливостями країни, а з іншого боку, вона виступає як свого роду регулятор, що визначає характер і напрямок розвитку суспільного виробництва і його галузей.

Найважливішим питанням підвищення ефективності використання інвестицій є *вдосконалення галузевої структури їх розподілу*. Галузева структура залежить від характеру розвитку галузей та рівня накопиченого виробничого потенціалу.

Як показує аналіз, раніше більш високими темпами капітальні вкладення зростали в промисловості, будівництві та сільському господарстві. Зростання обсягів капітальних вкладень у будівництві та сільському господарстві пояснювалося їх індустріалізацією й інтенсифікацією на базі форсованого насичення основними фондами, механізації трудомістких процесів. Промисловість завжди мала найбільшу питому вагу в структурі капітальних вкладень. Це пов'язано як з обсягами виробничого апарату, так і високою фондоемністю. Пріоритетність виділення коштів машинобудуванню пов'язана з необхідністю систематичного підвищення технічного рівня виробництва, збільшення в складі основних виробничих фондів частки високоефективних машин і устаткування. Тому для поліпшення внутрішньогалузевої структури капітальних вкладень промисловості необхідно збільшити питому вагу інвестицій у галузях, що роблять машини й устаткування, які сприяють прискоренню науково-технічному прогресу.

Докорінні зміни в галузевій структурі капітальних вкладень промисловості повинні також характеризуватися скороченням питомої ваги таких капіталоемких і фондоемких галузей, як чорна металургія і вугільна промисловість, при абсолютному зростанні капітальних вкладень і обсягів виробництва.

Що стосується структури джерел фінансування капітальних вкладень, то перевага повинна віддаватися власним коштам та іншим джерелам фінансування. Треба, щоб питома вага державних капітальних вкладень становила 8—8,5% загального обсягу капітальних вкладень.

Для пошвидшення інвестиційної діяльності за рахунок використання усіх джерел фінансування доцільно провести низку заходів, зокрема:

- запровадити порядок укладання контрактів на спорудження об'єктів тільки за результатами конкурсів (тендерів);
- посилити вимоги до формування Переліків найважливіших пускових будов виробничого і невиробничого призначення за рахунок державних централізованих капітальних вкладень. Перелік

— перейти до розподілу бюджетних коштів на конкурсній основі з посиленням відповідальності їх одержувачів за цільове та ефективне використання.

З метою підвищення ролі місцевих бюджетів необхідно:

- запровадити нормативно-розрахункові методи надання регіональним бюджетам державної підтримки, застосування часткового методу фінансування видатків, що мають загальнодержавне значення;
- більш об'єктивно оцінювати потреби територій в бюджетних ресурсах на основі диференційованих соціальних і бюджетних нормативів;
- забезпечити стабільність у формуванні дохідної частини місцевих бюджетів з урахуванням повноважень органів місцевого самоврядування.

Необхідно ширше провадити некомерційні конкурси під інвестиційні зобов'язання. Для великих підприємств недоречно здійснювати приватизацію без залучення інвестицій у виробництво (портфельні інвестиції). Необхідне також залучення прямих технологічних інвестицій. Головне питання при залученні інвестицій — це контроль за використанням інвестиційних зобов'язань, які бере на себе інвестор.

Для розширення коштів за рахунок підприємств необхідно істотно змінити амортизаційну політику, ув'язати її з оподаткуванням, що дозволить підняти роль амортизації як джерела капіталовкладень. Важливо, щоб ці кошти були ефективно використані.

Необхідно знайти можливості щодо залучення нових джерел інвестування — насамперед довгострокових банківських кредитів, страхових, інвестиційних та інших комерційних фондів. При цьому слід передбачити гнучкий порядок становлення резервних вимог Національного Банку України щодо коштів, які спрямовуються комерційними банками на довгострокове кредитування.

Повинна бути державна підтримка у намаганні всіх суб'єктів підприємництва перевести кошти з торгово-посередницької діяльності у виробництво. Необхідно підвищити ставки під короткострокові кредити і скоротити їх під довгострокові. Для цього необхідна зацікавленість комерційних банків у довгостроковому кредитуванні.

Для розширення державних інвестицій важливе значення має фондовий ринок, який зараз недостатньо бере участь у розвитку,

аккумуляції інвестиційних ресурсів. *З метою підвищення ролі фондового ринку* в розвитку і аккумуляції інвестиційних ресурсів необхідно продовжувати формування цілісного механізму функціонування ринку цінних паперів, який забезпечує захист прав інвесторів, сприяє вкладенню коштів в цінні папери підприємств. Для цього необхідно реалізувати такі заходи:

- сконцентрувати торгівлю цінними паперами на організованих ринках цінних паперів — фондових біржах та в позабіржових торгових системах;
- надавати емітентам та посередникам необхідну інформацію та сприяти інформаційній прозорості ринку;
- підвищити рівень капіталізації фінансових посередників та встановлення стандартів;
- розвивати інфраструктуру ринку: системи реєстрації власників, незалежних реєстраторів, депозитарного обліку, розрахунково-клірингових механізмів, інвестиційного консультування;
- забезпечити всі зобов'язання держави щодо цінних паперів, запровадити в обіг житлові чеки. Крім того, необхідно забезпечити реальну вартість цінних паперів, яка повинна наближатись до номінальної вартості.

Крім мобілізації внутрішніх резервів та інвестування через упорядкування приватизаційного процесу, є ще реальні фінансові ресурси — це *вклади населення* в комерційні банки, в тому числі — в Ощадний банк України. Зараз на руках у населення, за оцінками експертів, знаходиться сума, еквівалентна \$10—15 млрд. У зв'язку з цим назріла потреба у відпрацюванні специфічного механізму інвестування, який діятиме через систему державних за позичень на фондовому ринку.

За рахунок додаткового розміщення державних цінних паперів та інших джерел фінансування бажано було б *утворити спеціальний фонд державних інвестицій* з тим, щоб довести їх обсяг у найближчі 2,5—3 роки до 6% обсягів валового внутрішнього продукту. Найбільш доцільно інвестувати кошти із зазначеного фонду на конкретній кредитній основі через уповноважені банки за частковою участю приватного капіталу. Ці інвестиції повинні бути направлені перш за все на підтримку реконструкції підприємств, що мають пріоритетне значення з точки зору перспектив загальноекономічного зростання.

Слід зауважити, що кредитний характер таких інвестицій зменшуватиме навантаження на Державний бюджет.

Що стосується розширення джерел інвестування, то необхідно знайти можливості щодо *залучення нових джерел інвестування* —

насамперед засобів пенсійних, страхових, інвестиційних та інших комерційних фондів.

В економічній політиці необхідно перейти від зайвого захоплення макроекономічними монетарними діями до мікроекономічного здійснення реформ. Удосконалення приватизаційного процесу та зростання доходів домашніх господарств на мікрорівні стануть одним із основних джерел для внутрішніх інвестиційних ресурсів, що, в свою чергу, значно поліпшить економічне становище на макрорівні.

ЛІТЕРАТУРА

1. Статистичний щорічник України за 2000 р. — К.: Техніка, 2001. — 598 с.
2. Про внесення змін до Закону України «Про оподаткування прибутку підприємств» // Закони України. Т. 113. — К.: Інститут законодавства Верховної Ради України, 1997. — С. 271—287.
3. Про внесення змін до статті 22 Закону України «Про оподаткування прибутку підприємств» // Закони України. — К.: Інститут законодавства Верховної Ради України, 1999. — С. 397.
4. Про внесення змін до Закону України «Про податок на додану вартість» // Закони України. — К.: Інститут законодавства Верховної Ради України, 1997. — С. 189—194.

Ю. В. ТИМОШЕНКО, канд. екон. наук

НАПРЯМИ ПОДАЛЬШОГО РОЗВИТКУ В УКРАЇНІ ТРАНСФОРМАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ У СИСТЕМІ ВЛАСНОСТІ

Важливою складовою реформування економіки України є перебудова системи власності на основі трансформації державної власності, забезпечення рівноправного функціонування і конкурентного розвитку різних форм власності. Враховуючи вже здійснене, можна стверджувати, що подальша трансформація власності є проблемою не тільки політичною, а, в першу чергу, економічною, і її необхідно вирішувати одночасно з трансформацією всієї системи політичних, соціальних і економічних відносин у державі. Всі ці складові трансформаційних процесів слід розглядати в єдності як суперечностей, так і взаємних доповнень, і тільки на цих засадах і за таких умов можна приймати всебічно обґрунтовані й виважені рішення щодо подальшого політичного і економічного розвитку України.